

אתרים יהודיים במצרים

שלמה אלון

יורם מיטל, **אתרים יהודיים במצרים**, ירושלים תשנ"ה, מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, יד יצחק בן צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים, 165 עמודים.

חיבור זה הוא 'יד־זיכרון' לפועלם של יהודי מצרים מסוף המאה התשע־עשרה ועד אמצע שנות החמישים של המאה העשרים. בתקופה זו שגשגה במצרים קהילה יהודית מודרנית אשר השאירה אחריה מספר ניכר של מוסדות ציבור ומפעלים כלכליים מפוארים. בימים אלה חיים במצרים עשרות יהודים בלבד, מרביתם זקנים גלמודים, המהווים נצר ושריד אחרון לקהילה עתיקת־יומין, בת אלפי שנים. האתרים היהודיים במצרים משקפים אפוא, היום, את דמותה של העדה היהודית, כפי שהיתה. ספרו של ד"ר יורם מיטל הוא מדריך מופלא, מדויק ורגיש, לכל המבקר באתריה היהודיים של מצרים, בעיקר בקהיר ובאלכסנדריה. אין זה מדריך לתייר הרגיל. זו 'היסטוריה גיאוגרפית' לתולדותיהם של יהודי ארץ זו.

החיבור פותח בתולדותיה של פסטאט, בה התפתח המרכז היהודי הגדול במצרים במאות ה־7 עד ה־11 לספירה, בה חי ופעל הרמב"ם ובה נשתמרה הגניזה הקהילתית הידועה. המחבר מוליך את הקורא לסיור מרגש בבית הכנסת עזרא, מאיר באור יקרות את סיפור הגניזה ומלווה את דבריו באיורים ובצילומים רבים. בפרק השני עוסק הספר בשכונת היהודים (חארת אליהוד), בה שגשגה קהילה יהודית ברצף של 900 שנים. המבקרים בימינו אלה באזור מסגד אלאזהר וסמטאות הבזארים של שווקי ח'אן אלח'לילי והמוספיי, אינם יודעים לעתים, כי נמצאים הם סמוך לשכונת זוילה, שכונת היהודים הקדומה, אשר קמה בראשית המאה ה־11. בשכונה זו התגוררו במלחמת העולם הראשונה למעלה מחמשת אלפים יהודים, שהפעילו בתי כנסת רבים, בתי־ספר ומוסדות ציבור וקהילה. באמצעות חיבורו של ד"ר מיטל אנו מטיילים בתחושת עצב ובאהבה בסמטאות השכונה, בבתי הכנסת ההרוסים ברובם ומדמיינים לעצמנו את ימי הזוהר של הקהילות, הרבנית והקראית, בשכונה.

הפרק השלישי עוסק בקורותיה של שכונת עבאסיה, בה התרכזו מרבית בני העדה הקראית בעיר אך גם משפחות יהודיות ממעמד הביניים, ובנו בה לקראת סוף שנות ה־30 של המאה שלנו קהילה יהודית גדולה, בת כ־13 אלף נפש, אשר מיזגה יסודות מן המורשת היהודית עם מגמות ההתמערבות והמודרניות האירופית. ד"ר מיטל מוביל אותנו לביקור נוסטלגי בבתי הספר, בבית החולים ובבית הכנסת, לצד תיאור מפורט ומדויק של תולדות העדה הקראית בעיר. בפרק הבא מתואר מרכז העיר וקורות עדת היהודים האשכנזים, אך מוקדש מקום נרחב לתיאור הפעילות העכשווית בעיר – של המרכז האקדמי הישראלי וספריית מורשת יהדות מצרים.

הפרק החמישי מתאר את תולדות בית הקברות המרכזי של קהילת יהודי קהיר, בבסאטין, אשר יש המשערים שמקורו בתקופת הבית השני. באמצעות צילומים רבים מדגים המחבר את מצבו של בית העלמין בסוף שנות ה־40 של המאה שלנו,

בעת שגשוגה של הקהילה. הפרק על שכונת מעאדי, פרבר המגורים היוקרתי, דרומית למרכז קהיר, מסיים את התיאור של האתרים היהודיים בקהיר. בשכונת מעאדי מתרכזים כיום מרבית השליחים והקהילה הישראלית בקהיר. בשכונה מפוארת זו, התגוררו אלפי יהודים בתום מלחמת העולם השנייה, אשר היוו כשליש מכלל תושבי הפרבר, ובעיקר האמידים שבהם. בתיאורו הרגיש של מיטל, אנו מסיירים במשכנו של שגריר ישראל במצרים וחשים מעט מטעם החיים היהודיים בתקופת הזוהר של הקהילה בקהיר.

בפרקים הבאים יוצא ד"ר מיטל לסיור בחלואן, השוכנת כ־25 ק"מ מדרום לקהיר ואשר אכלסה קהילה יהודית קטנה אך מבוססת בראשית המאה העשרים. מחלואן ממשיך המחבר לאלכסנדריה ולקורות הקהילה היהודית עתיקת היום. אלכסנדריה זו, אשר שימשה ביתו של הפילוסוף היהודי פילון, איש המאה הראשונה לספירה, מנתה בתום מלחמת העולם השנייה למעלה מ־40 אלף יהודים. אנו מסיירים עם ד"ר מיטל במשרדי הקהילה ובית הכנסת אליהו הנביא, בבית הספר היהודי ובבית הקברות. הספר חותם בעלייה לקברו של יעקב אבוחצירא בדמנהור אשר בדלתא של מצרים. קורותיו של הרב אבוחצירא מתוארים במפורט, לצד תיאור האתר וההילולה השנתית, אשר קיבלה בשנים האחרונות תנופה מחודשת.

הספר גדוש מפות, תצלומים ותרשימים המשווים עבר ועתיד, פאר ועזובה. הדיון המפורט של ד"ר מיטל במקורותיו (עמ' 154-161) נותן לקוראים כלים נוספים ללימוד הנושא לעומקו ומשלים את החוויה המרתקת של הקריאה בספר כולו.

המחבר, ד"ר יורם מיטל, ביקש מן המערכת לפרסם את ההבהרה הבאה:
 הריני מבקש להבהיר פעם נוספת שמפת בתי הכנסת, תיאורים ארכיטקטוניים וחלק ניכר מתרשימי בתי הכנסת של קהיר, שבהם נעזרתי בספרי, מקורם בעבודותיו החלוציות והחשובות של האדריכל דוד קאסוטו. על כך, נתונה לו תודתי והוקרתי הכנה.